

BRIGADA U BOSANSKOJ KRAJINI

Borbe na pravcu Mrkonjić Grad — Banja Luka

Prema podacima kojima je sredinom avgusta raspola-
gao Vrhovni štab, neprijateljske snage oko slobodne teri-
torije bile su ovako raspoređene: glavnina nemačke 714.
pešadijske divizije u trouglu Banja Luka — Kostajnica —
Prijedor, kontrolišući planine Kozaru i Prosar; italijan-
ski 18. korpus, sa dve divizije i jednom divizijskom gru-
pom, bio je raspoređen u severnoj i srednjoj Dalmaciji, a
6. korpus sa tri divizije u Hercegovini; glavna ustaška gru-
pa u Bosni nalazila se u rejonu Kupres — Bugojno — D.
Vakuf — Travnik, a jača četnička grupa u rejonu Knin —
Bos. Grahovo naslanjala se na italijanske garnizone u ovim
mestima, dok se druga četnička grupa u rejonu Mrkonjić-
-Grada naslanjala na ustaško-domobranski garnizon u
ovom mestu.

S obzirom na ovakav raspored neprijatelja, glavnina
snaga kojom je neposredno komandovao Vrhovni štab mo-
gla je najuspešnije razviti svoja ofanzivna dejstva u prav-
cu Mrkonjić-Grad — Jajce. Neprijatelj je ovde bio naj-
slabiji, a dejstvo tim pravcem bilo je u ovom momentu i
od velikog političkog značaja. Teritorija južno od Mrko-
njić-Grada do s. Šipova, pa linijom Mliništa — Medna —
Sitnica — Ratkovo — Banja Luka bila je pod kontrolom
četnika koji su se naslanjali na nemačke i ustaško-domo-
branske snage u Mrkonjić-Gradu, Jajcu i Banjoj Luci.
Sprovodeći propagandu protiv NOP-a, one su pridobile iz-
vestan deo naroda u ovom zaostalom kraju zapadne Bosne
i tako predstavljali više političku nego vomičku smetnju.
Pokazalo se da četnici nerado primaju odlučujuću borbu
sa našim snagama, već se povlače i sklanjaju u pomenute
garnizone. Zato se njihovo potpuno razbijanje moglo obe-

zbediti jedino ako se unište ovi garnizoni, čime bi se stvorili povoljni uslovi za ponovno oživljavanje borbe i mobilizaciju novih snaga na ovoj dosta prostranoj teritoriji. I na kraju, zauzimanjem Mrkonjić-Grada bile bi presečene komunikacije koje spajaju Banju Luku sa Jajcem, Bugojnom i Travnikom.

Prema obaveštenjima kojima se raspolagalo, neprijateljeva posada u Mrkonjić-Gradu nije bila mnogobrojna ni spremna da pruži ozbiljniji otpor. A posadu u Jajcu sačinjavalo je oko 500 domobrana i ustaša. Pored pešadijskog naoružanja, imala je dve haubice i dva protivtenkovska topa. U ovom gradu su se nalazili i magacini sa velikom količinom municije.

Početkom druge polovine avgusta, brigade i partizanski odredi na slobodnoj teritoriji dobili su nove zadatke: 10. hercegovačku koja je prvobitno imala da u širem rejonu Sujice zatvori pravac G. Malovan — Sujica — Livno, smenila su dva bataljona 1. proleterske, a ona je 19. avgusta dobila zadatak da iz tesnaca Sujice odmaršuje u rejon s. Bagarića (južna ivica Duvanjskog polja) i zatvori pravac od Mostara i Posušja.³⁵ Prva proleterska brigada koja se nalazila na prostoru Livno — Duvno — Imotski, imala je sa delovima Južnodalmatinskog odreda da spreči dalji prodor italijanskih kolona sa juga preko Aržana u Livno i preko Posušja u Duvno. Njena dva bataljona smenila su 10. hercegovačku na položajima kod Sujice, gde su zatvarali pravac G. Malovan — Sujica — Livno. Peta brigada dobila je zadatak da štiti slobodnu teritoriju sa jugoistoka i da održava vezu sa našim snagama u rejonu Sujice i Kupresa, a delom snaga da se aktivira ka Bugojnu i Travniku, mobilišući sa tog područja mesne snage.³⁶ Četvrta brigada je dobila zadatak da sa delovima 3. krajiškog odreda dejstvuje na komunikaciju Bugojno — Kupres, da povremeno izvodi demonstracije na Kupres, a delom snaga iz predela Vukovsko — Rilić da bude spremna za udar u bok neprijatelju ako pokuša prodor iz Kupresa ka Livnu. Jedna grupa naših snaga je određena da oslobodi Bosansko Grahovo, za šta su prvobitno bile predvi-

³⁵ Isto, dok. 107, 112 i 117.

³⁶ Isto, dok. 111, 116 i 117.

đene 3. proleterska brigada, snage Srednjedalmatinskog odreda ojačane bataljonom »Starac Vujadin« i Grahovskim bataljonom, zatim snage 5. krajiškog i dalmatinskog odreda, kao i bliži lički odredi.

Svim jedinicama je stavljeno u zadatak da i dalje ruše komunikacije, obezbeđuju prikupljanje žetve, rade na formiranju mesnih partizanskih jedinica i razvijaju intenzivan politički rad na tumačenju linije NOR-a, stvaranju i jačanju organa nove vlasti i masovnih društveno-političkih organizacija.

Za dejstva ka Mrkonjić-Gradu prvobitno su predviđene 1. krajiška i 2. proleterska brigada i potrebne snage iz operativne zone za Bosansku krajinu. Međutim, štab 3. brigade je 21. avgusta dobio novo naređenje Vrhovnog štaba da i ova brigada sadejstvuje 1. krajiškoj i 2. proleterskoj u oslobađanju Mrkonjić-Grada. Ovoj grupi će se priključiti i manji meštanski delovi.³⁷ O svojoj odluci da u napadu na Mrkonjić Grad angažuje i 3. sandžačku brigadu, Vrhovni štab je, 21. avgusta u li časova, pisao Operativnom štabu za Bosansku krajinu, napominjući da će ona stići pred Mrkonjić Grad (u rejon sela Podbrda i Rogolja) u zoru 24. avgusta i da će se grad napasti noću 24/25. avgusta.

U to vreme se 3. brigada nalazila u Livanjskom polju, na prostoriji Čelebić — Rujani, sa 1. bataljonom u Podhumu, a 2. u Sujici. Predviđeno je da 2. proleterska i 1. krajiška brigada odmaršuju iz rejona Novo Selo — Blagaj tako da budu 24. avgusta kod Mrkonjić-Grada, kada je sa njima trebalo da se poveže i 3. brigada na Rogolju. Prema prvobitnom planu štabova 2. proleterske i 1. krajiške brigade, napad na Mrkonjić Grad imao je da bude noću 24/25. avgusta. Trebalo je da ga izvrši 1. krajiška brigada, dok bi 2. i 3. proleterska vršile obezbeđenje, i to 2. brigada pravce od Jajca i komunikaciju koja izvodi od Vrbasa ka Mrkonjiću, a 3. brigada pravac Mrkonjić — Čađavica, zatvarajući ga u visini s. Rogolje — Podbrdo. Prema ovom planu, 3. brigada je mogla u toku napada da dobije još neku ulogu.³⁸

³⁷ Isto, dok. 127.

³⁸ Isto.

Pošto je 3. brigada trebalo da na ovaj zadatak odmaršuje kompletna, Vrhovni štab je naredio njenom 1. i 2. bataljonu da se prikupe u Livnu i tu sačekaju glavninu brigadu, a zatim da brigada odmaršuje pravcem: Čelebić — Bogdaši — s. Glavice — Odžak — Mliništa — Podrašnica — Rogolje. Pokret je imao da počne u toku noći 21/22, s tim da u zoru 22. izbije u rejon Odžak — Podgreda, sledeće zore 23. u selo Berići, a 24. u zoru u selo Podbrdo — Rogolje, na kojoj je prostorijski imala da uhvati vezu sa istočnom grupom.³⁹

Prema dobivenim podacima, tada su se u Mrkonjiću nalazile kombinovane domobransko-ustaške i četničke jedinice, ukupne jačine do 500 vojnika. Glavnu snagu odbrane činio je 1. bataljon 9. domobranskog pešadijskog puka. On je imao da neposredno brani grad, dok su četnici, prema zajedničkom planu, imali da organizuju spoljnu odbranu. Bilo je takođe poznato da je grad, još dok je u njemu bio italijanski garnizon, solidno pripremljen za odbranu, da su najjača spoljna uporišta na Okruglom brdu (k, 882), Ravni i u selu Rogolju. Oko grada bili su iskopani rovovi, a i veći broj tvrdih zgrada bio je pripremljen za odbranu. Pored toga, od početka avgusta, posle oslobođanja Ključa i prodora grupe brigada ka Kupresu i Livnu, neprijatelj je, očekujući napad, izvodio užurbane radove.⁴⁰

Vrhovni štab je izdao uputstva da se ne prihvataju nikakvi pregovori sa četničkim štabovima, s obzirom na to što su sklopili sporazum sa ustaškim vlastima za borbu protiv partizana. Inače četnike pozivati u partizane i, s obzirom na previranje u njihovim redovima, ne vršiti nikakav pritisak. Međutim, ako pruže otpor našim jedinicama dejstvovati energično i razbijati ih. Vrhovni štab je dao i uputstvo štabu 3. brigade da pripremi jedan proglas i razdeli ga po selima kroz koja bude prolazio.⁴¹

Štab 3. brigade je odmah preduzeo sve potrebne mere za uspešno izvršenje ovog zadatka. Uporedo sa prikupljanjem 1. i 2. bataljona ka rejonu Glamoča, organizovan je

³⁹ Isto i dok. 131.

⁴⁰ Pero Morača »Prelomna 1942. godina narodnooslobodilačkog rata«, Beograd 1957, str. 253.

⁴¹ Isto.

marš glavnine brigade određenom marš-rutom. Iako je marš bio vrlo dug i naporan — najvećim delom se maršovalo noću — brigada ga je potpuno izvršila i u punoj borbenoj gotovosti pristizala na predviđene marševske ciljeve. Kako se i očekivalo, u toku ovog marša nije se naišlo na otpor četnika. Oni su se razbežali i sklonili u obližnje šume, a delom se povukli ka Manjači. Tako se u prvim jutarnjim časovima 24. avgusta brigada približila selu Podrašnici. Međutim, još u toku marša saznalo se da su 1. krajiška i 2. proleterska brigada već napale i oslobodile Mrkonjić Grad. Naime, štabovi 2. proleterske i 1. krajiške brigade koje su još 23. avgusta izjutra izbile na Sinjakovo, ustanovili su da se u Mrkonjić-Gradu nalaze slabije snage neprijatelja i da bi odlaganje napada moglo izazvati intervenciju jedinica neprijatelja iz Jajca i Banje Luke. Zato su odlučili da neprijatelja iznenada napadnu noću 23/24. avgusta, ne čekajući 3. brigadu. Tako 3. brigada koja je prema predviđenom planu stigla na vreme na određenu prostoriju, nije neposredno učestvovala u oslobađanju Mrkonjić-Grada.

Cim je oslobođen Mrkonjić Grad, kod neprijatelja je nastalo veliko uzbuđenje, a posebno kod posada bližih garnizona — Banje Luke i Jajca. Već sutradan neprijatelj interveniše pravcem Banja Luka — Mrkonjić Grad, ojačanim nemačkim bataljonom 721. puka (grupa »Putlic«) i podržanim jednom eskadrilom. Počele su ogorčene borbe koje će trajati mesec dana i u kojima će obe strane ubacivati nove jedinice. Posle prvog pokušaja prodora ka Sitanici koji se završio neuspehom u borbi kod Bunareva, neprijatelju pristižu pojačanja (dve čete 1. regrutnog bataljona, vod haubica, jedna nemačka pionirska četa 721. puka, pola baterije 661. artiljerijskog divizionara, kao i snage četničkog puka »Manjača«),

Krajem avgusta, neprijatelj se utvrdio u rejonu Han Kola i ojačao sa četom tenkova 202. oklopnog puka, kompletnom 2. baterijom 661. artiljerijskog divizionara i novim četničkim jedinicama. Negde oko 10. septembra na pravcu Banja Luka — Mrkonjić Grad, komandu nad ovim neprijateljskim snagama, ojačanim sa 2 bataljona Petrinjske brdske brigade, primio je komandant 721. nemačkog puka.

Tako su na ovom pravcu udružene nemačke, ustaško-domobranske i četničke snage dostigle jačinu oko 4.000 vojnika.

Naše snage na pravcu Mrkonjić Grad — Banja Luka bile su pod komandom Operativnog štaba za Bosansku krajinu.

Prve borbe sa neprijateljem vodila je samo 2. krajiška brigada koja mu je zadala prvi snažan udarac. Do kraja avgusta u borbu su ubačene 1. krajiška i 2. proleterska. Borbe su vođene sa promenljivom srećom.

Radi zauzimanja Jajca, na čemu je posebno insistirao Vrhovni komandant, trebalo je pregrupisati naše snage i preneti težište sa banjalučkog pravca na jajački. Međutim, situacija je bila takva da je prethodno trebalo otkloniti opasnost od snaga neprijatelja koje su nastupale preko Manjače. Stoga je komandant Operativnog štaba za Bosansku krajinu odlučio da 3. septembra pređe sa svim jedinicama u protivnapad i odbaci četnike iz rejona Manjače (iz Sunjana, Marčeta, Lazičića, Lokvara i Gornjeg Ratkova), a zatim da snage s manjačkog fronta što pre izvuče i prebaci na Jajce, s tim što će 3. proleterska brigada i delovi 3. krajiškog odreda preuzeti obezbeđivanje pravca od Banje Luke ka Mrkonjić-Gradu. O toj odluci je komandant Operativnog štaba obavestio štabove brigada i odreda na sastanku održanom 1. septembra u Mrkonjić-Gradu, kada su i precizirani zadaci jedinica.

Neprijateljska grupa na pravcu Banja Luka — Mrkonjić Grad je dobila zadatak da početkom septembra ponovo krene u opšte nastupanje radi izbijanja na demarkacionu liniju između nemačke i talijanske okupacione zone koja se na tom pravcu pružala između Bunareva i Kadine Vode. To je praktično značilo da je aktivnost nemačkih snaga između Banje Luke i Jajca bila ograničena do s. Stričića i južnih padina Manjače. Pri tome je predviđeno da nemačke jedinice nastupaju duž komunikacije, a da im četničke snage koje bi se nalazile na krilima obezbeđuju bokove. Cilj je bio da se izbije do Sitnice i stvore uslovi za dalje nastupanje četničkih i domobranskih jedinica ka Mrkonjić-Gradu.

Cim je prvih dana septembra neprijatelj počeo prezimati inicijativu u nastupanju ka Mrkonjić-Gradu, predviđeno je da 1. i 2. krajiška i 2. proleterska brigada preduzmu dejstvo — da slabijim snagama nastupaju duž komunikacije Sitnica — Kadine Vode, a glavninom da prodiru kroz Manjaču, razbiju četnike na tom pravcu i izbiju u levi bok i pozadinu neprijateljskih snaga koje nastupaju duž glavne komunikacije ka Sitnici.

Nadirući duž glavne komunikacije, neprijateljska kolona je, 4. septembra, posle vrlo jakih borbi, zauzela Sitnicu i produžila ka Čađavici, uz sadejstvo kolone koja je nastupala zapadno od glavne komunikacije. Smatrajući da je ovim neprijateljskim prodorom ugrožen Ključ, 2. krajiška brigada koja je bila na tom pravcu, rokirala se na pravac Čađavica — Ključ. Tako je ostao potpuno otvoren pravac koji dalje preko Čađavice izvodi u Mrkonjić Grad. Zbog toga je naredeno da 3. brigada uputi dva svoja bataljona u pravcu Sitnice. Međutim, to je već bilo kasno — neprijatelj je, ne nailazeći više na otpor, produžio nastupanje od Sitnice ka Čađavici i u toku 5. septembra izbio na raskrsnicu puteva kod Čađavice. Naime, dok su se dva bataljona 3. proleterske brigade pod artiljerijskom vatrom neprijatelja užurbano kretala ka Čađavici, neprijatelj je već do podne toga dana nesmetano zauzeo rejon raskrsnice kod tog mosta i stvorio povoljne uslove za dalje nastupanje ka Mrkonjić-Gradu. Tako je došlo do susretne borbe sa bataljonima 3. proleterske brigade. Međutim, manevar naših snaga koje su prodirale Manjačom ubrzo se pozitivno odrazio i na ovom pravcu. Razbijanjem četnika i izbijanjem u dubinu Manjače, 2. proleterska se u toku 5. septembra približavala delu komunikacije između Kadinih Voda i Kola, ugrožavajući pozadinu neprijateljskih snaga koje su nastupale duž glavne komunikacije ka Čađavici. U sadejstvu sa 2. proleterskom brigadom, vrlo efikasno je nastupala i 1. krajiška. Čim je saznala da je 2. krajiška napustila Čađavicu, ona je po sopstvenoj inicijativi usmerila deo snaga ka Sitnici da bi Udarila u bok neprijatelja koji je nastupao duž komunikacije. Ta neposredna pretnja primorala je neprijatelja da se po podne 5. septembra hitno povuče ka položajima kod Kadinih Voda, gde je u toku noći 5/6. septembra organizovao odbranu.

Iz samog razvoja situacije može se uočiti da je propuštena vrlo povoljna prilika da se neprijatelju nanese odsudan udarac. Njegove snage na glavnoj komunikaciji našle su se 5. septembra u veoma kritičnom položaju — dve naše brigade (1. krajiška i 2. proleterska), nalazile su se istočno, a 2. krajiška zapadno od ove komunikacije, dok sa prema čelu neprijateljskog klina nastupali delovi 3. proleterske brigade. Neprijateljske snage istočno od komunikacije bile su potučene, a to je pružalo povoljne uslove za odlučan udar. Osetivši opasnost u kojoj se našao zbog bočnog ugrožavanja komunikacije, neprijatelj je preduzeo hitno povlačenje isturenog klina, bez obzira na to što mu je jedno vreme pravac ka Mrkonjić-Gradu duž glavne komunikacije bio otvoren.⁴²

I u periodu između 11. i 14. septembra vođene su uporne borbe sa neprijateljem koji je posle dobivenih pojačanja ponovo preduzeo opšte nastupanje ka Mrkonjić-Gradu. Zahvaljujući nadmoćnijim snagama, on se približavao rejonu Mrkonjić-Grada najkraćim pravcem preko Manjače. Međutim, oko podne 14. septembra, u dosta kritičnoj situaciji, 3. bataljon 1. krajiške brigade po sopstvenoj inicijativi prelazi u protivnapad na neprijatelja na položaju Velika greda i do nogu ga potuče. U ovoj borbi, jednoj od najtežih koju je do tada vodila 1. krajiška, 2. bataljon Petrinjske brdske brigade bio je gotovo potpuno uništen (od 476 domobrana, oko 100 je poginulo i ranjeno, a 109 zarobljeno — među njima bilo je i oficira). Došlo se i do bogatog plena (5 mitraljeza, 9 puškomitraljeza, preko 130 pušaka, preko 30.000 metaka i velika količina opreme). To je dalje izazvalo slom čitavog neprijateljskog fronta koji se na jedvite jade stabilizovao na narednoj liniji, u širem rejonu Uzlomca i Prepletnjaka.

Najzad je došao čas da se situacija na pravcu Mrkonjić Grad — Banja Luka raščisti u toj meri, da se glavnina mogla orijentisati na Jajce. Radi toga je Operativni štab za Bosansku krajinu odlučio da se najpre izvede opšti napad na nemačke, domobranske i četničke jedinice na Manjači i duž komunikacije Sitnica — Banja Luka, da se one odbace u Banju Luku, a zatim da se, ostavljajući na tom

⁶⁰ Zbornik II/6, dok. 134.

pravcu slabije delove, sa glavninom krene na Jajce. Za napad je stajalo na raspolaganju šest brigada (1, 2. i 3. krajiška, 2, 3. i 4. proleterska) i dva odreda (3. i 6. krajiški). Komandant Operativnog štaba naredio je da napad počne 16. septembra u 22 časa u tri kolone: desna (tri bataljona 2. proleterske, 3. bataljon 2. krajiške i Manjačka četa) da nastupa preko Peratovca i Bojanića i izbije na komunikaciju kod Hana Kola; srednja (dva bataljona 1. krajiške i 1. bataljon 2. krajiške brigade) da zauzme Klisinu i Lunjevac i da sa istoka napadne Kadinu Vodu i, leva kolona (2, 4. i 5. bataljon 3. brigade, tri bataljona 4. crnogorske brigade i dve čete bataljona »Soko«) da nastupa sa zapadne strane komunikacije, zauzme Kadinu Vodu i odbaci neprijatelja ka Banjoj Luci.

U toku 15. i 16. septembra u rejon Sitnice i Čađavice stigli su 2, 4. i 5. bataljon 3. proleterske (sandžačke) i tri bataljona 4. proleterske (crnogorske) brigade. Pošto je do početka napada preostalo malo vremena, komandant leve kolone je ocenio da njegove jedinice neće stići da u toku dana izbiju pred Kadinu Vodu i zauzmu polazne položaje, pa je predložio Operativnom štabu da se napad odloži za sledeću noć, 17/18. septembra, i da se plan izmeni utoliko što bi 1. bataljon 2. krajiške ušao u sastav leve kolone, a umesto njega u sastav srednje kolone ušao bi 1. bataljon 4. proleterske brigade.⁴³ Predlog je prihvaćen i napad odložen za noć 17/18. septembra. Međutim, usled vrlo guste magle, napad je odložen za sledeće jutro, a i plan je nekoliko izmenjen. Dok su desna i srednja kolona zadržale ranije zadatke, s tim što su u sastav srednje kolone, pored 1. krajiške, ušli 1. bataljon 4. proleterske i dve čete bataljona »Soko«, leva kolona (sada sastava 3. i 5. bataljon 4. proleterske i 1. bataljon 2. krajiške brigade) dobila je zadatak da napadom preko Šuplje stene zauzme Pajtos i sadejstvuje sa srednjom kolonom u zauzimanju Kadine Vode.

Trećoj brigadi je namenjen nov značajan zadatak — da sa tri svoja bataljona izvrši u toku noći 17/18. septembra vrlo dug obuhvatni marš od Svetigore, preko sela Mač-

kića, Maričića, Petkovića i Divljaka i ujutru, 18. septembra u 5 časova, napadne iz pozadine neprijatelja na Vodničkom vrhu i Vujanovcu i odseče njegove snage u rejonu Klisine, Kadine Vode i Manjače.

U vezi s novim zadatkom, tri bataljona 3. proleterske brigade krenula su na dug i mukotrpan noćni marš preko vrlo ispresecanog zemljišta. Noć je bila bez mesečine, što je još više otežavalo pokret. Nešto pre zore 2. bataljon koji se nalazio na desnom krilu borbenog poretka brigade, izbio je pred neprijateljski položaj u rejonu Šuplje stene, gde se razvio u streljački stroj i krenuo u napad. Pošto je noć bila tamna, istaknuti delovi bataljona, ne znajući gde su tačno položaji neprijatelja, upali su u njegove rovove koji su se protezali u neposrednoj blizini šume. U njima nije bilo neprijatelja, jer se padom mraka bio povukao u druge rovove koji su bili na potpunoj čistini, tako da im se preglednim predterenom nije moglo podići neopaženo. Sem toga, tu su krstarila i tri neprijateljska tenka. Kada se bataljon približavao ovim rovovima, već se razdanilo. Napad preko ovako brisanog prostora na ukopanog i dobro naoružanog neprijatelja, uz to ojačanog i tenkovima, nije uopšte dolazio u obzir, pogotovo što u to vreme nije bilo borbe ni u rejonu Kadine Vode. U takvoj situaciji štab 2. bataljona je doneo odluku da se napad po danu obustavi. Ostala dva bataljona koja su imala da izvrše još duži marš, nisu u toku noći uopšte mogla stići do određenih ciljeva napada. Jednom rečju, udaljenost od polaznog položaja do ciljeva napada bila je tolika da se preko onako ispresecanog zemljišta nije moglo u toku iste noći podići neprijateljskim položajima i pod zaštitom mraka izvršiti napad. U takvoj situaciji trebalo je izabrati polazne položaje bliže neprijatelju i posesti ih još u toku dana.

Nijedna od tri napadne kolone nije mogla da izvrši zadatak. Desna nije uspela da ovlada ni prvim svojim ciljevima — Rakovića brdom i Krošnjaricom, položajima koji se nalaze istočno od Prepletnjaka, na Manjači. Srednja se, posle neuspelog napada na Prepletnjak, povukla na polazni položaj. A i napad leve kolone se takođe završio neuspešno. Od položaja na Košarici i Prepletnjaku do položaja kod Kadine Vode ima oko 8 km vazdušne linije. Prema tome, neprijatelj ne samo što ovim napadom nije

bio ugrožen u rejonu Kadine Vode, već ni na jednom pravcu nije ozbiljnije potisnut sa svojih položaja.

Pojava 3. krajiške brigade u pozadini neprijatelja, u rejonu Bronzanog majdana, i snažan pritisak koji su dotada vršile naše snage u zoni pravca Mrkonjić Grad — Banja Luka, ipak su prinudile neprijatelja da povuče snage na položaje bliže Banjoj Luci. Radi njihovog prihvata neprijatelj je iz Banje Luke uputio dva bataljona koja su 19. septembra ujutro posela položaje na liniji Vodički vrh — Vujnovac — Krnin — Bojanića vis, tako da je ovo povlačenje izvršeno uredno. Naše brigade su kasno primetile da se neprijatelj povukao na nove položaje bliže Banjoj Luci, te se njihova aktivnost u toku 20. i 21. septembra svela na posedanje napuštene prostorije. Tako je, posle gotovo mesec dana borbi, na pravcu Mrkonjić Grad — Banja Luka zavladao privremeno zatišje. Neprijatelj je primoran da pređe u odbranu, čime je omogućeno da se naše glavne snage sa toga pravca (1. i 2. krajiška i 2. i 4. proleterska brigada kao i 3. krajiški odred) oslobode za prilično dugo očekivanu operaciju ka Jajcu. Za zatvaranje ovog pravca ostavljene su dve brigade: 3. proleterska i 3. krajiška i Ribnički bataljon 6. krajiškog odreda.

Prodor neprijatelja ka Mrkonjić-Gradu

Na banjalučkom pravcu neprijatelj se i dalje utvrđivao na odbrambenim položajima, radi obezbeđivanja Banje Luke. Radi toga su, pored snaga koje su sredinom septembra ofanzivno deystvovala ka Mrkonjić-Gradu, pristigla i nova pojačanja. Tako je neprijatelj mogao da glavninu zadrži na položajima, a deo snaga da povuče privremeno u Banju Luku, u rezervu. Neprijateljska borbena grupa »Vedel« (nazvana po komandantu 721. nemačkog puka) pored dotadanih snaga koje su učestvovala u ofanzivnim deystvima (bataljon 721. puka, dva bataljona Petrinjske brdske brigade, regrutskih bataljona, dve čete domob. bataljona, artiljerijski divizion, oklopna i inženjerijska četa, sa odgovarajućim ojačanjima za vezu i snabdevanje) imala je u svom sastavu i dva nova bataljona, nemački »Ludvig fon Baden« i bataljon 3. brdske brigade. Oni su u toku

19. septembra organizovali prihvat snaga koje su se povukle na položaje između Kadine Vode i Hana Kola.

Odbrana u zoni između reke Vrbasa i komunikacije Kadina Voda — Mrkonjić Grad dodeljena je 3. proleterskoj brigadi, dok su se na položajima zapadno od komunikacije nalazile jedinice 3. krajiške brigade koje su imale obaveze i na pravcu Ključa. Pored zatvaranja pravca Banja Luka — Mrkonjić Grad na vrlo širokom frontu, 3. proleterska brigada je imala da jednim svojim bataljonom progoni četničke grupice na prostoriji južno od Mrkonjić-Grada. Tri njena bataljona koji su držali položaje na Manjači, bila su u vrlo nepovoljnoj situaciji. Oni su, pored pravaca koji su izvodili na front, imali da se obezbeđuju i iz pozadine od četničkih grupica. I u pogledu ishrane stanje je bilo vrlo teško — stanovništvo u tome delu Manjače bilo je četnički nastrojeno i neprijateljski raspoloženo prema našoj vojsci. U stvari, bataljoni su morali da neprekidno izviđaju u svim pravcima i da se kružno obezbeđuju.

Kad su naše snage 25. septembra oslobodile Jajce, za neprijatelja je nastala kritična situacija. Između njegovih jakih garnizona Kupresa, Bugojna, Travnika i Banje Luke sada se nalazila naša proširena slobodna teritorija, sa dva oslobođena grada — Mrkonjić - Gradom i Jajcom. Ovim su ne samo bile prekinute i ugrožene veze između njegovih garnizona duž komunikacija u dolinama Vrbasa i Lašve i razbijena mesna ustaška vlast i milicija, kao i četničke snage u širem rejonu Mrkonjić-Grada, već je pretila opasnost da se prodorom naših snaga između Sane i Vrbasa na sever ugrozi i sama Banja Luka. Zbog toga je neprijatelj morao brzo da reaguje. On je odlučio da preduzme operaciju svim raspoloživim snagama, kao i onim koje su u tu svrhu mogu prebaciti iz drugih rejona.

Ova operacija, predviđena da počne 1. oktobra smišljena je da se dejstvom sa severa, iz rejona Sanski Most — Banja Luka, preko Ključa, Sitnice, Mrkonjić-Grada i dalje ka Jajcu, i akcijama sa jugoistoka, iz rejona Travnik — D. Vakuf, odbace snage sa ove prostorije i njome ponovo ovlada.

Operativni štab za Bosansku krajinu nije na tom području očekivao ovako brzu ofanzivu neprijatelja. To se

vidi i iz njegovog izveštaja od 29. septembra gde, pored ostalog, kaže:

... naše snage kao i snage proleterskih brigada dobile su zadatak od Vrhovnog štaba da likvidiraju Donji Vakuf — Bugojno i dalje... Sinoć je došao u Jajce i drug Tito sa još nekoliko drugova iz Vrhovnog štaba. Vjerovatno će ostati ovdje duže vrijeme... Neprijatelj iz Banje Luke miruje — utvrđuje oba odbrambena položaja jedan nad samom Banjom Lukom, a jednu liniju kod Han Kola. Panika je uhvatila neprijateljske garnizone sve do Travnička — te bježe ispred naših snaga bez otpora tamo gdje su manje posade..

Ni štabovi 3. proleterske i 3. krajiške brigade koje su zatvarale komunikaciju Banja Luka — Mrkonjić Grad, nisu dobili nikakva obaveštenja o ofanzivi neprijatelja.

Na banjalučkom pravcu neprijatelj je počeo napad uz vrlo snažnu podršku avijacije, artiljerije i nekoliko tenkova. Delovi 3. proleterske brigade pružali su otpor duž komunikacije Han Kola — Sitnica, povlačeći se postepeno ka Mrkonjić-Gradu. U stvari, otpor neprijatelja pružila su samo dva bataljona brigade koji su bili neposredno u zoni glavne komunikacije, kao i delovi 3. krajiške brigade na pravcu Grčka gradina — Bunarevi, dok je desnokrilni bataljon 3. proleterske koji se nalazio uz Vrbas, bio primoran da se povlači na jug dolinom Vrbasa, zbog dubokog prodora neprijatelja duž komunikacije ka Mrkonjić-Gradu. Tako se oko 250 boraca 3. proleterske brigade suprotstavljalo neprijatelju jačine oko 4.000 vojnika, objedinjenih u grupu »Vedel«.

Neprijatelj je na pravcu Banja Luka — Mrkonjić Grad brzo napredovao. Slabe snage 3. proleterske brigade, ulažući ogromne napore i čuvajući kompaktnost borbenog poretka, pružale su neprijatelju otpor na uzastopnim položajima. Ovo se odnosi prvenstveno i posebno na one delove brigade koji su vodili odbrambene borbe duž same komunikacije, jer je tim pravcem mogla da dođe do punog izražaja neprijateljska tehnika — artiljerija, tenkovi i avijacija.

Situacija se naročito pogoršala kada je 3. krajiška brigada, uskoro po napadu neprijatelja, usmerila svoje snage ka Ključu. Naime, štab 3. krajiške brigade je, kada

⁶⁰ Zbornik II/6, dok. 134.

je obavešten o prodoru neprijatelja u Ključ, doneo po sopstvenoj inicijativi odluku da se brigada prebaci preko s. D. Ratkova u rejon Klokotovca, da bi sprečio prodiranje neprijatelja iz Ključa. Međutim, neprijatelj je istog dana, 30. septembra, ovladao Klokotovcem i izbio u rejon Čađavice. Kako je tog dana štab brigade obavešten da neprijatelj prodire u Šanicu i Bosanski Petrovac, samostalno je doneo odluku da se u toku noći 1/2. oktobra prebaci sa brigadom na Paunovac radi zatvaranja pravca Sanski Most — Bosanski Petrovac. Time je 3. krajiška brigada prebačena na prostoriju odakle može da preduzme akciju prema Ključu i Vrhpolju. O tome štab 3. krajiške u svom izveštaju kaže:

»Poslije napada neprijatelja na Kadinu Vodu sa Trećom proleterskom sandžačkom brigadom nismo imali nikakve veze... Od Grčke gradine pa do Bunareva vodili smo borbu sa neprijateljem, gde smo je prekinuli, jer je neprijatelj sa tenkovima i pješadijom u kamionima već bio prodrio do više Sitnice, te smo se tako morali prebaciti na cestu Ključ — Čađavica, ali je neprijatelj iz Ključa već bio na toj cesti, te ni na tome mjestu nismo mogli spriječiti njegov prodor...«⁴⁵

Glavnina 3. proleterske brigade povukla se pod borbu na položaje na Lisini, južno od Mrkonjić-Grada, sa kojih je produžila borbu. U toku noći 2/3. oktobra, dok se brigada još nalazila na tim položajima, četnici su u selu Trnovi, južno od Mrkonjić-Grada, prevarom, pomoću svojih jataka seljaka, zarobili komandanta brigade Vladimira Kneževića, zamenika političkog komesara brigade Rifata Burdžovića i komandanta 3. bataljona Tomaša Zizića i streljali ih. Oni su se bili odvojili od jedinice brigade, i pošto ih je noć zatekla još u toku borbe, nameravali su da se odmore u tom selu. Četnici su ih zarobili na spavanju, streljali i bacili u jamu. Ovo je bio veliki gubitak za brigadu. Dugo se nije tačno znalo šta im se stvarno desilo — pretpostavljalo se da su možda živi i odvedeni u zarobljeništvo, pa je 10. oktobra, kad je bilo reči o razmeni zarobljenika, Vrhovni komandant napomenuo A. Rankoviću: »... Treba tražiti od Nemaca Tršu i Volodu za Nemce...«⁴⁶

⁴⁵ Zbornik IV/7, dok. 94.

⁴⁶ Zbornik II/6, dok. 79.

Još u toku 2. oktobra, Operativni štab za Bosansku krajinu uputio je naređenje 3. brigadi da osmatra pravac Podrašnice — Štrbina — Mliništa, isturajući prema Mrkonjić-Gradu samo izviđačke delove. Glavnina brigade nalazila se na prostoriji Medna — Pecka, sa jednim bataljonom u selu Vrbljani koje je trebalo očistiti od četnika. Istovremeno je njen 2. bataljon upućen u s. Kovačevac gde je privremeno stavljen na raspolaganje 2. proleterskoj brigadi.⁴⁷ Krećući se stazom pored leve obale Vrbasa, ovaj bataljon je stigao u rejon Jajca 4. oktobra, kada su se već vodile borbe u neposrednoj blizini grada i kada su snage neprijatelja iz Mrkonjić-Grada produžile nastupanje ka Jajcu. Bataljon se prebacio preko komunikacije Jajce — Jezero i produžio ka selu Brđanima. Pošto je 5. oktobra neprijatelj ušao u Jajce, 2. bataljon se prebacio preko Dragnić-Podova u sastav svoje brigade.

Odmah posle pada Jajca, Vrhovni štab je naredio pregrupisanje naših snaga. Jednu grupu jedinica je uputio ka rejonu Ključa, pošto je neprijatelj tamo vršio ofanzivu u isto vreme kad je dejstvovao na pravcu Banja Luka — Mrkonjić Grad — Jajce — Travnik. Tako je neprijatelj odmah produžio i sa delom snaga koje sada nisu više bile angažovane na sektoru Mrkonjić-Grada. Još u toku 6. oktobra Vrhovni štab je izdao naređenje 2, 3. i 4. proleterskoj brigadi da kao posebna grupa zatvaraju pravac Kupres — Glamoč — Grahovo i Mrkonjić Grad — Glamoč. U vezi s tim su i ove tri brigade zauzele odgovarajuće prostorije. Saznavši da je 7. oktobra ponovo oslobođen Ključ, a imajući u vidu i to da je garnizon Mrkonjić Grad oslabljen pregrupisavanjem grupe »Vedel« u rejon Sitnica — Čadavica, štabovi navedenih triju brigada su samostalno doneli odluku, 10. oktobra, da se očiste neprijateljska uporišta oko Mrkonjić-Grada, a zatim da se napadne sam grad. Cilj je bio da se ponovo proširi slobodna teritorija, da se rastereti banjalučki sektor i da se glavne snage sa sektora Mrkonjić-Grada oslobode za dejstva na drugim pravcima. U tom smislu upućen je predlog štaba 4. operativne zone da delom svojih snaga obezbedi pravce

⁶⁰ Zbornik II/6, dok. 134.

od Kupresa ka Glamoču i Mrkonjić-Gradu. Takvo obaveštenje dostavljeno je i 1. krajiškoj brigadi.⁴⁸

Istog dana je Vrhovni štab poslao naređenje udarnoj grupi brigada kod Mrkonjić-Grada, prema kojem 2. proleterska brigada odlazi na novi zadatak ka Drvaru, a 3. i 4. proleterska sačinjavaju udarnu grupu koja je imala: da zatvori pravac Mrkonjić Grad — Mliništa i da aktivnim dejstvima slabijim delovima ka Mrkonjić-Gradu, Jezeru i Čađavici privuče neprijateljsku pažnju na što širem sektoru; dalje da kontroliše čitav teren do Mrkonjić-Grada, razoružavajući četnike i njihove saradnike, upućujući zaplenjeno oružje i municiju 4. operativnoj zoni u Glamoč, i, najzad, da kroz raznovrsne aktivnosti utiče na stanovništvo. Ovom grupom imali su da zajednički rukovode oba komandanta brigade.⁴⁹ Pri tome je bilo predviđeno da se 4. brigada prebaci glavnom u Podgoru, s tim da jedan njen bataljon bude u Jajcu, da 3. krajiški odred napada neprijatelja na komunikaciji D. Vakuf — Jajce, a da 3. proleterska brigada bude na pravcu Mrkonjić Grad — Mliništa, sa jednom četom kod ž. st. Mliništa.

U to vreme Operativni štab grupe brigada kod Mrkonjić-Grada (2, 3. i 4. proleterska brigada) nije imao tačne podatke o neprijateljskim snagama u rejonu Mrkonjić-Grada, ali je pretpostavljao da, po odlasku grupe »Vedel«, nisu velike. Ujutru 11. oktobra ovaj štab je izdao naređenje da se jedinice koncentrišu ka Mrkonjić-Gradu i pripreme za napad na sam grad. Do tog momenta znalo se da posle oslobađanja Ključa naše snage nastupaju ka Čađavici i Sitnici⁵⁰ i da neprijatelj odvlači jače snage sa motorizacijom iz rejona Mrkonjić-Grada prema našim jedinicama koje dejstvuju na pravcu Ključ — Sitnica.

Treća proleterska brigada dobila je zadatak da preduzme daljna izviđanja na komunikaciji Mrkonjić Grad — Čađavica i da grupiše: jedan bataljon u s. Šibovi (na planini Lisini, 4 km jugozapadno od Mrkonjić-Grada), jedan bataljon na komunikaciji Škrbina — Rogolje — Ča-

⁴⁸ Zbornik IV/7, dok. 117.

⁴⁹ Zbornik II/6, dok. 76.

⁵⁰ Izveštaj štaba 1. krajiške brigade.

đavica radi uznemiravanja neprijatelja i odvlačenja njegovih snaga od Sitnice, jedan bataljon na Škrbini i jedan u Jasenovim potocima.

Druga proleterska brigada trebalo je da se grupiše na prostoriji Trnovo — Gradina (4 km južno od s. Šipova), a 4. proleterska koja je razmeštena na širokoj prostoriji Jezero — Janj — Pribelj, imala je da obezbeđuje napad na Mrkonjić Grad od pravca Jajca, D. Vakufa i Kupresa, zatvarajući istovremeno pravac Kupres — Glamoč. Sa 4. brigadom trebalo je da sadejstvuju i jedinice 3. krajiškog odreda.

Raspored svih jedinica na označenim prostorijama trebalo je da bude gotov u toku 11. oktobra.

Pokazalo se da su podaci koje je pribavila 3. proleterska brigada o neprijatelju bili tačni. U Mrkonjić-Gradu je samo 9 žandarma i nekoliko četnika, deo neprijateljskih snaga poseo je rejon Sitnice, a jedna kolona jačine oko 2.000 vojnika upućena je ka Ključu.

Pošto su Nemci napustili Mrkonjić Grad, a četničke jedinice pobile čim su osetile približavanje naših jedinica, Mrkonjić Grad je oslobođen u toku noći 12/13. oktobra, tako reći bez otpora. Ubijena su dva žandarma i jedan (komandir četničke čete iz s. Gerzova).

Po oslobađanju Mrkonjić-Grada, 3. brigada je posela prostoriju zapadno od ovoga mesta: Jasenovi potoci — Škrbine — severne padine Dimitora prema Čađevici i rejon Čelića (Rajakovo brdo). Druga proleterska se nalazila na široj prostoriji Mrkonjić-Grada, a 4. brigada na prostoriji Jezero — Janj — Pribelja.

Posle odlaska 2. proleterske ka Drvaru, 14. oktobra, štabu grupe brigada kod Mrkonjića su ostale na raspolaganju dve brigade i jedan odred koji su bili retko raspoređeni na širokoj prostoriji sa nizom zadataka. Bilo je predviđeno da više bataljona ove grupe napada s leđa neprijatelja koji nastupa ka Ključu. Radi toga je 5. bataljonu 3. brigade koji se nalazio na padinama Dimitora, iznad sela Orahovijani i Peraći, naređeno da postavlja zasede na put Čađavica — Ključ i da prikuplja podatke o neprijatelju.

Čim je saznao za oslobađanje Mrkonjić-Grada, Vrhovni štab je naredio Operativnom štabu za Bosansku krajinu da očisti Manjaču od četnika i preduzme prodor u centralnu Bosnu na pravcu Prnjavora. Momenat za dejstvo ka Manjači bio je povoljan, pošto je neprijatelj iz Ključa odstupio ka Sanskom Mostu. Zato je Operativni štab za Bosansku krajinu 16. oktobra izdao naređenje za dejstva protiv neprijateljskih snaga koje su se nalazile na prostoriji Sitnica — Čađavica — Ponor, pri čemu bi glavnim snagama koje nastupaju od Ključa sadejstvovao jedan bataljon iz grupe brigada kod Mrkonjić-Grada — u čišćenju Čađavice i Ponora i posedađu tačaka južno od komunikacije Čađavica — Ključ. Za to je bio predviđen 5. bataljon 3. proleterske brigade. Međutim, od toga se odustalo, jer je u to vreme izbila u prvi plan operacija za oslobađanje Bihaća.⁵¹

Zbog gubitaka, a posebno zbog pogibije komandanta i zamenika političkog komesara brigade, nastala je potreba za potpunom rukovodećeg kadra u brigadi. Na sastanku od 17. oktobra 1942. štabova 3. i 4. proleterske brigade, kojem je prisustvovao i Milentije Popović, razmatrana je i kadrovska problematika 3. brigade. Zaključeno je da njen štab treba hitno popuniti, jer nestankom »drugova Volode i Trše štab je okrnjen i sadašnje rukovodstvo nije u stanju da vrši sve poslove štaba. Pored toga popuna se nameće kao hitna i zbog same vojske kojoj je teško pao nestanak pomenutih drugova . . .« Za popunu štaba predložene su dve varijante i odmah dostavljene Vrhovnom štabu. Po prvoj je za komandanta predložen Velimir Jakić, za zamenika Mile Peruničić, za političkog komesara Boško Đuričković i za zamenika komesara Jezdimir Lović, a po drugoj: za komandanta Danilo Lekić Španac, zamenika Mile Peruničić, političkog komesara Velimir Jakić i zamenika Jezdimir Lović. Za načelnika štaba brigade, u obe varijante predložen je Žarko Vidović.

⁵¹ Zbornik II/6, dok. 79, 86, 89 i Zbornik IV/7, dok. 117, 118, 121, 123, 133 i 136.

Vrhovni štab je usvojio prvu varijantu, na osnovu koje su uskoro izvršena postavljenja i novi Štab brigade počeo da dejstvuje.⁵²

Na tom sastanku razmatrano je i pitanje brigadnog politodela. Zaključeno je da nije u stanju da samostalno obavlja partijsko-politički rad, jer je »nestankom druga Trše oneomogućena kontrola rada politodjela«, pa je potrebno i tu izvršiti neku popunu. CK KPJ je 21. oktobra postavio novi politodel 3. brigade i to: Žile Stefanović, odgovoran za partijsko-organizacioni rad, Jovan Marinović, za političko-kulturni rad, Milosav Citić, za rad SKOJ-a i Cuković, kao pojačanje u svim sektorima.⁵³

I u štabovima bataljona izvršena je popuna. Posle pogibije Momira Pucarevića komandanta 1. bataljona, za novog komandanta postavljen je Čedomir Drulović, dotadnji zamenik komandanta istog bataljona. Za komandanta 2. bataljona postavljen je Ljubomir Medenica. Na mesto poginulog Tomaša Žižića koji je za komandanta 4. bataljona postavljen odmah posle borbi kod Kupresa, imenovan je odmah Miro Kruščić.

Neprijateljska ojanziva od Jajca i Donjeg Vakufa u pravcu Mrkonjić-Grada i Mliništa

(Borbe od 24. oktobra do 1. novembra 1942. godine)

Udružene okupatorsko-kvislinške snage preduzele su 21. oktobra dugo pripremanu ofanzivu radi ponovnog osvajanja jugoistočnog dela slobodne teritorije. U toj ofanzivi nemačka 718. divizija, ojačana ustaško-domobranskim jedinicama, imala je da sa linije Turbe — D. Vakuf proдре u Jajce i Mrkonjić Grad, a zatim da sa linije između ova dva mesta preduzme napad na Janj i Pljevu radi razbijanja naših snaga i čišćenja tog područja.

Za ovu operaciju jedinice 718. divizije, ojačane ustaško-domobranskim snagama, ponova su formirane u dve grupe »Sušniг« i »Vist«, odnosno jajačku i donjovakufsku.

⁵² Zbornik IV/7, dok. 138.

⁵³ Zbornik II/6, dok. 101.

U jajačkoj grupi bila su: 2 bataljona nemačkog 738. puka sa jednom baterijom i vodom tenkova, i 1 bataljon 15. domobranskog puka sa odgovarajućom artiljerijom (3 baterije), a u donjovakufskoj: 1 bataljon nemačkog 750. puka sa 3 baterije, 2 voda tenkova i pionirskim delovima. Na svakom od ovih pravaca neprijatelj je imao preko 3.000 dobro naoružanih i opremljenih vojnika. U rejonu Mrkonjić-Grada trebalo je da se ove snage spoje sa snagama koje nastupaju od Čađavice. Donjovakufska grupa (»Vist«) koja se do 21. oktobra koncentrisala u s. Doganovci (polovina puta D. Vakuf — Jajce) imala je da nastupa opštim pravcem s. Doganović — s. Ljuša — s. Babići, da ovlada selima u zaplavi Janje i tu organizuje zaprečni položaj na liniji s. Grbovica — s. Cuklići — s. Popuži — Kojčinovac (k. 1125). Istovremeno jajačka grupa (»Sušni«) imala je da izvrši prodor pravcem Turbe — Jajce — Jezera — Mrkonjić Grad, a zatim da sa linije Mrkonjić Grad — Jezera brzo prodre opštim pravcem s. Trnovo — s. Podgorija, potom na jugoistok preko šume Smiljevac i Dulet ka s. Todorice radi okruženja i uništenja naših snaga u ovom rejonu u sadejstvu sa donjovakufskom grupom. Snage iz garnizona Jajce imale su, istovremeno kad i snage donjovakufske grupe, da obrazuju zaprečni položaj⁵⁴ na desnoj obali donjeg toka Pljeve (Plive).

Pre početka ove neprijateljske ofanzive, prostoriju Janja i Pljeve napustila je 4. proleterska brigada koja je dobila zadatak na drugom pravcu. Tako su se sada na čitavoj ovoj prostoriji između Kupresa, Donjeg Vakufa, Jajca, Mrkonjić-Grada i Čađavice nalazile naše malobrojne snage — jedinice 3. proleterske brigade i 3. krajiškog odreda, koje su imale da zatvore pravce koji od Kupresa, Donjeg Vakufa, Jajca i od Mrkonjić-Grada vode ka Glamoču, preko Hrbline, ka Glamočkom Dolju i Oštrelju, odnosno Drvaru. Pored toga, na toj prostoriji gde su se nalazile ove jedinice, četnici su u više sela imali svoja uporišta, ili je stanovništvo bilo vrlo kolebljivo. S obzirom na to što nije bilo moguće efikasno kontrolisati toliku prostoriju, pojedine četničke grupe su postale aktivne. One su imale podršku i dela stanovništva, a ohrabrila ih

⁵⁴ Zbornik IV/8, dok. 231 i 232.

je i aktivna pomoć četničkih jedinica koje su se nalazile u zoni komunikacije Čađavica — Sitnica i na prostoriji Manjače. Sve je to stvorilo ogromne teškoće štabovima 3. brigade i 3. krajiškog odreda. Bilo je potrebno da se stalno angažuju posebne jedinice (oko jedan bataljon brigade) koje će progoniti četničke grupe, a pored toga, svaki bataljon je morao da organizuje svoje obezbeđenje i pojačano izviđanje i na pravcima koji vode u pozadinu borbene rasporeda. Ovako napeto stanje je donekle ublaženo time što je, zahvaljujući intenzivnom političkom radu i pravilnom odnosu naših jedinica, a posebno 3. brigade prema meštanima, deo stanovništva prihvatio i vrlo aktivno pomagao našu borbu.

Raspored snaga, u odnosu na dužinu fronta brigade, nosio je više karakter pokrivanja i kontrolisanja pravaca nego grupisanja za neke upornije odbrambene borbe. To se odnosi i na snage 3. krajiškog odreda. Bataljoni 3. brigade bili su raspoređeni u rejonu Dragnić-Podova, Jezera, Mrkonjić-Grada i Medne, zatvarajući pravac koji vodi iz Janja i Pljeve ka Mliništima i Peckoj, zatim pravac od Jajca ka Mrkonjić-Gradu i Peckoj i, najzad, pravce koji sa odseka Mrkonjić Grad — Manjača — Čađavica vode ka jugu. Stab brigade je obratio posebnu pažnju na glavnu komunikaciju Mrkonjić Grad — Strbina — Mliništa. Preduzete su mere da se ta komunikacija na pogodnim deonicama što više razruši i na tome su bili angažovani pionirski vod brigade i mesno stanovništvo. Komunikacija je bila tako temeljno porušena, da neprijatelj nije mogao brzo prodreti motorizovanim snagama.

Bataljoni 3. krajiškog odreda bili su raspoređeni u rejonu Krolina, Ljuše i Jezera na desnoj obali Plive, zatvarajući pravac Kupres — Hrbaljina — Glamoč, kao i pravce koji sa istoka i severa vode ka području Janja i Pljeve.

Od pokreta iz Sandžaka do ovog vremena 3. brigada je imala velike gubitke, dok je popuna bila minimalna. Tako su se bataljoni brigade sveli na 100 do 140 boraca. Slično stanje bilo je i kod bataljona 3. krajiškog odreda — po 100 do 150 boraca. Inače, treba napomenuti da su u to vreme krajiške brigade imale po 1000, pa i više boraca i da su do tog vremena popunjene 1. i 4. proleterska brigada.

Štab 3. brigade nije imao podatke o pripremi ofanzive neprijatelja. Brigada je i dotle povremeno vršila is-pade slabijim snagama na pravcu Jajce — Jezero i D. Vakuf — Janj, radi nasilnog izviđanja.

Neprijateljska jajačka grupa, pod zapovedništvom komandanta 738. nemačkog puka, stigla je u toku 24. oktobra glavninom snaga iz rejona Travnika i Turba u rejon Jajca i već sutradan preduzela nastupanje pravcem Jajce — Jezero — Mrkonjić Grad. Na položajima kod Jezera borbu je prihvatio jedan bataljon 3. brigade (oko 120 ljudi). Međutim, neprijatelj, preko 2.000 vojnika podržanih snažnom artiljerijom i sa nekoliko tenkova, bio je neuporedivo nadmoćniji. Pošto se dobrovoljački bataljon 3. krajiškog odreda koji je takođe bio na položajima kod Jezera (na desnoj obali Plive) povukao u neredu na Kozila (prevoj na planini Vitorog oko 25 km južno od Jezera)⁵⁵, i bataljon 3. brigade bio je prinuđen da se pod borbom postepeno povlači pred nadmoćnijim neprijateljem, potpomognutim vrlo snažnom artiljerijom. Zasipajući položaje bataljona jakom vatrom iz svih vrsta oružja, neprijatelj je nezadrživo napredovao.

U to vreme već je dobiven podatak da je neprijatelj vrlo jak, da pored snaga na pravcu Jajce — Mrkonjić Grad, jedna njegova jača formacija napreduje od Donjeg Vakufa ka Janju, kao i da se neki njegovi delovi kreću od Čadavice ka Mrkonjić-Gradu. Na osnovu toga, kao i na osnovu jačine artiljerije koju je upotrebljavao na više pravaca, štab brigade je zaključio da je reč o ofanzivi širih razmera. Zato je doneo u toj situaciji jedino celishodnu odluku da napusti rejon Mrkonjić-Grada, povuče se na nove položaje i na tako skraćenom frontu produži manevarsku odbranu. Desno krilo brigade ostalo je na dotadanjim položajima, tako da je sada glavnina brigade bila na položajima Dragnić Podovi — Trnovo, sa jednim bataljonom na prevoju Strbini. Tako je brigada zatvorila pravce od Janja, Pljeve i Jezera, a jednim bataljonom pravac u zoni glavne komunikacije Mrkonjić Grad — Strbine — Mliništa.

⁵⁵ Zbornik IV/8, dok. 19. Izveštaj štaba 3. krajiškog odreda Operativnom štabu za Bosansku krajinu.

Donjovakufska grupa (»Vist«) krenula je iz Donjeg Vakufa u rejon s. Doganovci (13 km severozapadno od D. Vakufa) i istog dana, 21. oktobra, uputila jače prednje delove ka s. Ljuši, iznad koje se na položaju nalazio bataljon 3. krajiškog odreda (»Pelagić«), U početku ovaj bataljon je uspeo da odbaci ove neprijateljske delove grupe »Vist«, ali se već sutradan morao povući pred jačom neprijateljskom prethodnicom, podržanom jakom artiljerijom. Narednog dana ova neprijateljska kolona je produžila pravcem Ljuša — Mala Ljuša — Bulina dol (t. 787) i u toku 25. oktobra stigla na prostoriju Janja (na liniju s. Grabovica — s. Popuži — Kojčinovac) gde je organizovala položaj.

Izvešten od štabova 3. brigade i 3. krajiškog odreda o novonastaloj situaciji, Vrhovni štab je odmah odredio odgovarajuće zadatke 3. proleterskoj brigadi, 3. krajiškom odredu, kao i 5. crnogorskoj i 10. hercegovačkoj brigadi i Operativnom štabu za Bosansku krajinu.⁵⁶ Već 26. oktobra Vrhovni štab je usvojio predlog štaba 3. brigade da snage iz Mrkonjića povuče na liniju Podgorija — Trnovo — Štrbina, sa osloncem na Mliništa i Gornji Ribnik, s tim da 3. brigada i 3. krajiški odred brane pravac Mliništa — Glamoč i prugu Mliništa — Oštrelj. Pri tome je 3. brigada trebalo da bude u taktičkoj vezi levo sa Krajiškom polubrigadom (Ribnički bataljon »Soko« i Manjački bataljon).⁵⁷ U isto vreme naređeno je da 5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada, koje su se nalazile na području Prozora, izbiju preko zone Kupresa za leđa neprijateljskim snagama koje su deystvovalе kod Janja, kada bi i snage 3. brigade i 3. krajiškog odreda preduzele napad. Vrhovni štab je, pored ostalog, skrenuo pažnju da naše snage na prostoriji Pljeve i Janja budu oprezne da se »negde u pozadini ne ubaci neka neprijateljska grupica i iznenadi nas«, kao što je bio slučaj kod 4. operativne zone, gde je preko Cincara prošlo oko 300 neprijateljskih vojnika i upalo u Livno.

Predviđeni udar u pozadinu neprijatelja na pravcu Kupres — Janj nije usledio, zbog toga što su određene jedinice kasno primile naređenje.

⁵⁶ Zbornik II/6, dok. 114, 115 i 116

⁵⁷ Zbornik IV/8, dok. 115.

Krajem oktobra je Operativni štab za Bosansku krajinu pripremao napad na neprijatelja na odseku Čađavica — Sitnica, koji je trebalo da počne noću 29/30. oktobra. Međutim, posle odlaska 1. i 3. krajiške brigade ka sektoru Bihaća, na pravcu Čađavica — Ključ ostala je samo Krajiška polubrigada, pa je taj napad izostao. Inače, Operativni štab za Bosansku krajinu raspolagao je podacima o neprijatelju na položajima Čađavica — Sitnica. Znao je da se u Sitnici nalaze dva slabija domobranska bataljona — ukupno oko 800 vojnika, u Čađavici oko 400 četnika Drenovića i Marčetića, kod Bunareva dve čete četnika Mišića, a u Sokolovu oko 200 Azarevićevih četnika.

Štab 3. brigade je obavješten da će delovi krajiške polubrigade vršiti pritisak ka Čađavici i Sitnici, kako bi se donekle oslobodio bok 3. brigade koja je morala da pomeri snage prema svom desnom krilu, zatvarajući pravac preko Pljevskih Podova.³⁸ On je isto tako bio upoznat i sa situacijom na pravcu Čađavica — Ključ. Njemu je bilo jasno da brigada mora da se osloni na sopstvene snage (delom i na snage 3. odreda), jer je perspektiva dejstava u pozadinu neprijatelja bila još daleka, a od pritiska na Čađavicu i Sitnicu nije se moglo ništa naročito očekivati.

Neprijateljska desna kolona se, po izbijanju u rejon Mrkonjić-Grada, usmerila u toku 26. i 27. oktobra ka jugu, da bi izbila na gornji tok Plive. Međutim, kad je izbijala ka S. Dragniću, naišla je na žestok otpor delova 3. brigade sa položaja kod Dragnić-Podova. Razvila se oštra borba koja je trajala po podne 27. oktobra i čitav dan 28. oktobra. Neprijatelju su naneti znatni gubici. Tu je posebno 5. bataljon bio izložen snažnom napadu neprijatelja koji je neprekidno podržavan većim brojem artiljerijskih i minobacačkih oruđa. Zahvaljujući pogodnom položaju na kamenjaru sa prirodnim zaklonima i hrabrosti i upornosti boraca i rukovodilaca ovog bataljona, neprijatelj je na tom pravcu privremeno zadržan, čime se dobilo dragoceno vreme.

I na pravcu nastupanja leve neprijateljske kolone, delovi 3. krajiškog odreda su pružili jak otpor, pogotovo

³⁸ Zbornik II/6, dok. 114, 115 i 116 i Zbornik IV/7, dok. 115, 165.

kada je udarni bataljon »Šolaja« sa položaja od Krolina (na kupreškom pravcu) prebačen u Janj. Prvih dana sva tri bataljona, a naročito sa položaja južno od Pljevskih Podova, učestvovala su vrlo aktivno u borbi i nanela neprijatelju osetne gubitke. Međutim, počev od 28. oktobra Dobrovoljački bataljon je pod uticajem četničke propagande počeo da se osipa, tako da su borbu produžili samo nama naklonjeni borci i rukovodioci. To je, naravno, otežalo situaciju i 3. brigade, pogotovo što se taj bataljon nalazio u produženju njenog desnoga krila i služio za vezu između brigade i Odreda. Sada je brigada morala da vodi računa i o opasnosti od eventualnog napada nesigurnih elemenata tog bataljona jer su se bili povezali sa četničkim grupicama koje su se počele pojavljivati na ovom terenu. O tome, štab odreda u svom izveštaju Vrhovnom štabu, pored ostalog, kaže:

»Naše veze sa Trećom brigadom nisu bile čvrste zbog nesigurnosti situacije u Dobrovoljačkom bataljonu preko koga je mogla da jedino ide ta naša veza, tako da nismo mogli postignuti veći uspjeh i nanijeti fašistima veće gubitke.«⁵⁹

Neprijatelj je, zbog jakih bočnih napada 3. odreda sa padina Vitoroga, morao deo snaga leve kolone da ostavi na prostoriji Janja, dok je glavnina produžila nastupanje ka Pljevskim Podovima i Dragnić-Podovima, naišavši kod Dragnić-Podova na vrlo jak otpor 3. brigade. No, zbog istovremenog napada obeju neprijateljskih kolona, od Pljeve i od Janja, na položaje 3. brigade, ona je bila prinuđena da napusti položaj u rejonu Dragnić-Podova i da se pod borbom povlači ka Podgoriji i severnim padinama Čardaka. U to vreme se na planinama već pojavio sneg, a uz to je snabdevanje hranom bilo otežano i neredovno.

Kada su jake snage neprijatelja izbile na Podgoriju, glavnina brigade se povukla na prve položaje zapadno od sela Podgore, Jasenovih Potoka i Pecke. Da bi pojačao otpor na pravcu nastupanja glavnih neprijateljskih snaga, štab brigade je povukao svoj 1. bataljon koji se nalazio kod Strbine. U isto vreme i Vrhovni štab je uputio 4. proletersku crnogorsku da sa 3. brigadom i 3. odredom zaustavi i odbaci neprijatelja.

⁶⁰ Zbornik II/6, dok. 134.

Treći krajiški odred je sa dva bataljona odstupio na položaje južno od Janja i Pljevskih Podova, zatvarajući pravac koji preko Vitoroga izvodi na Pribelju i dalje za Glamoč, dok je ostatak Dobrovoljačkog bataljona koji je trebalo da posedne položaje u rejonu ž. st. Cardaka, odstupio na Presedlu, gde je držao položaje zajedno sa je-dnim bataljonom 4. brigade.

Jedna neprijateljska kolona (po jedan nemački i do-mobranski bataljon) krenula je 30. oktobra sa prostorije Podgorije (rejon sela Došlovi) na jug i kroz šumu izbila na šumsku prugu kojom je produžila dalje ka istoku. Pošto je kod Kozila iznenadila delove 3. krajiškog odreda i za-bacila se iza leđa glavnine ovog odreda, on se povukao ka masivu Vitoroga, težeći da zatvori pravac ka Pribelji. Me-đutim, ova neprijateljska kolona nije uopšte imala name-ru da nastupa ka s. Pribelju, već da u toku dana stigne u rejon Janja (zaselak Todorići). No, krećući se jednom stazom, kolona je zalutala u šumi gde je zatekla noć. Iz-gubivši celu noć u marševanju, ona se najzad morala vra-titi na šumsku prugu i nastaviti istim pravcem kojim je i došla nazad do u rejon Dragnić-Podova, gde je stigla u toku 30. oktobra. Tu se zadržala i sutradan 31. oktobra.

Imajući u vidu jačinu neprijatelja i osetljivost pra-vaca njegovog nastupanja u odnosu na slobodnu teritoriju, štab 3. brigade je predložio štabu 4. crnogorske da 4. bri-gada dejstvuje na pravcu Mliništa, a 3. sandžačka sever-nije. Međutim, Vrhovni štab je stavio oštru primedbu na takav način upotrebe ovih brigada i naredio da 3. brigada dejstvuje na pravcu Mliništa i zatvara taj pravac, a da 4. crnogorska preko Pribelja izbije u pozadinu neprijatelja.⁶⁰ Očigledno je da je ovakav način upotrebe tih snaga efi-kasniji i celishodniji.

Na pravcima Lipovca i Jasenovih Potoka neprijatelj je sa prostorije Podgorije vršio pritisak na 3. brigadu dve-ma kolonama, svaka oko 1000 vojnika. Dovoljno jake i materijalno-tehnički dobro opremljene, ove kolone su bile takvog sastava da su mogle da prate svaki pokret naših bataljona i da ih tuku jakim koncentričnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom. S druge strane, naše jedinice ni-

⁶⁰ Zbornik II/6, dok. 134.

su mogle ničim da pariraju dejstvo težih — dalekometnih oruđa neprijatelja, pa je u takvoj situaciji trebalo imati mnogo hrabrosti i vestine, da se danima podnosi ubitačno dejstvo snažne neprijateljske vatre. To je bila jedna od vrlo važnih komponenata u prilog neprijatelja. Druga je bila njegova velika brojna nadmoćnost na svakom pravcu nastupanja (svaki njegov bataljon bio je brojno jači od cele 3. brigade), a tu prednost on je planski obezbeđivao i koristio. Izlaz za naše jedinice bio je u vrlo elastičnoj manevarskoj odbrani, brzim i iznenadnim ispadima i udarima u bok i pozadinu njegovog borbenog rasporeda.

U toku 31. oktobra neprijateljske snage su bile pripremne za povratak u svoje garnizone. Donjovakufska grupa se tog dana prikupila u rejonu Pljevskih Podova, odakle se u toku 1. i 2. novembra prebacila preko Janja, Ljuše i s. Doganovaca u Donji Vakuf. Jajačka grupa je, posle prikupljanja na prostoriji Podgorije, krenula 1. novembra pravcem s. Dragnići — Šipovo — Jezero i sutradan stigla u Jajce.

Sem izvesnih aktivnosti delova 4. crnogorske proleterske brigade i 3. krajiškog odreda, 1. novembra protiv donjovakufske grupe su se povukle ka navedenim garnizonima bez uznemiravanja. Tako je 4. brigada mogla doći samo delimično do izražaja, dok su 5. crnogorska i 10. hercegovačka ostale potpuno van ovih dejstava, jer su naređenje za dejstvo u pozadinu neprijatelja, primile kasno, tek 30. oktobra. Osnovni teret borbi sa ovim neprijateljskim snagama nosili su 3. proleterska brigada i delovi 3. krajiškog odreda.

Odfriah posle neprijateljskog povlačenja u Jajce i Donji Vakuf, naše snage su pomerene i raspoređene bliže rejonu Mrkonjić-Grada i Donjeg Vakufa, i to: 3. brigada južno od Mrkonjić-Grada, na prostoriju Gerzovo — Trnovo — Strbine — Jasenovi Potoci, zatvarajući pravce koji od Mrkonjić-Grada vode ka jugu; 3. krajiški odred na prostoriju Janja — Kneževići — Močiocci, zatvarajući pravce koji od Jajca i Donjeg Vakufa izvode ka Janju i Pljevskim Podovima, a 4. proleterska crnogorska se prikupila na prostoriji Pribelja — Čardak Livade. Treća brigada je odmah preduzela izviđanje neprijatelja u rejonu Mrkonjić-Grada i Jajca. Posle teških zločina koje je ne-

prijatelj počinio na ovoj prostoriji, gde je mnoga sela gotovo potpuno uništeno, situacija je bila vrlo teška u političkom i ekonomskom pogledu. Naime, za vreme boravka u usputnim selima, neprijateljske jedinice su popalile sva sela, opljačkale sve što su našle i pobile sve stanovništvo, uključujući starce i decu koji su se tu zatekli. Međutim, pošto je većina naroda bila evakuisana u planinu Vitorog, nije bilo velikih ljudskih žrtava, sem u nekim selima levo od reke Pive, gde je deo stanovništva koji je po preporuci četnika ostao kod kuća, uništen na najsvirepiji način. To je i jedini rezultat ove dugo pripremane ofanzive neprijatelja. Stanje je bilo utoliko teže što se u bataljonima 3. krajiškog odreda pojavilo dezerterstvo. O tome štab ovog odreda, pored ostalog, kaže:

»... Davanjem ostavki izvjesnih članova N. O. O. koji govore da oni ne mogu imati vlasti i uticaja nad narodom koji je ekonomski potpuno uništen; odlazenjem seljaka sa naše oslobođene teritorije u Jajce i Donji Vakuf; pojava fašističkih agitatora, koji pričaju da je sada nemačka vlast i da smo mi partizani slabi da bi narodu mogli pružiti zaštitu. Protiv onih koji odlaze u gradove kao i protiv agitatora fašističkih preduzećemo i preduzeli smo najoštrije mjere i raskrinkavati ih na konferencijama na kojima mobilisemo mase po svim pitanjima, tražeći jedinstvo i ukazujući na puteve kojima narod mora da ide u današnjoj borbi...«⁸¹

»S obzirom da su sva naša sela popaljena, imovina seljaka opljačkana tako da u selima nema žita mi sa vojskom nemamo gdje da boravimo niti da je čime hranimo, dalji naš boravak na ovome sektoru sa ovolikom vojskom je nemoguć«.⁶²

Uloga 3. brigade koja je preduzela sve mere da se vrlo teško stanje na prostoriji Janja i Pljeve poboljša bila je u ovakvoj situaciji posebno značajna i odgovorna, i zahvaljujući pravilnom radu brigade i aktivnosti 3. odreda situacija je uskoro stabilizovana.

Formiranje 1. proletherske udarne divizije

Naredbom Vrhovnog štaba br. 88 od 1. novembra 1942. godine, formirana je 1. proletherska udarna divizija

⁸¹ Zbornik IV/8, dok. 30.

⁶² Isto, dok. 19.

Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.⁶³ U njen sastav ušle su: 1. proleterska, 3. proleterska (sandžačka) i 3. krajiška brigada.

Za komandanta divizije postavljen je Koča Popović, a za političkog komesara Filip Kljajić.⁶⁴

Pošto su brigade koje su ulazile u sastav divizije, bile raspoređene na velikoj međusobnoj udaljenosti, predviđeno je da se u toku izvođenja dejstava koncentrišu na prostoriju Mrkonjić Grad — Jajce.

U uputstvima i direktivama Vrhovnog štaba, izdatim svim jedinicama koje su određene da operišu na prostoriji Mrkonjić Grad — Jajce — Travnik, a koje je štab 3. brigade dobio 5. novembra, naređeno je da se odmah i što bolje aktivira obaveštajna služba, radi prikupljanja podataka o neprijatelju u rejonima Mrkonjić-Grada, Sitnice i Jajca, kao i o mogućnostima za njegovo brzo likvidiranje. Time je prostorija u srednjem toku Vrbasa trebalo ponovo da bude jedno od glavnih operativnih područja Narodnooslobodilačke vojske.

Štab 3. brigade, sa štabom 3. krajiškog odreda, odmah je preduzeo sve mere da se u što kraćem vremenu prikupe podaci o neprijatelju na prostoriji Jajce — Mrkonjić Grad — Sitnica. U to vreme su neprijateljske snage u navedenim garnizonima bile uglavnom neaktivne i samo su manjim delovima vršile ispade prema slobodnoj teritoriji. Tako je, u toku 7, 8. i 9. novembra, jedna grupa od 400

⁶³ U toku novembra 1942. naredbom Vrhovnog štaba formirane su i 2. *proleterska divizija*, u čiji su sastav ušle 2. proleterska, 2. dalmatinska i 4. proleterska (crnogorska) brigada; 3. *udarna divizija*, u čiji su sastav ušle 1. dalmatinska, 5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada; od krajiških brigada formirane su 4. *udarna i 5. udarna divizija*, od ličkih 6. *udarna divizija*; od banijskih 7. *udarna divizija* i od kordunaških 8. *udarna divizija*. Istovremeno je formiran 1. *bosanski korpus* u čiji su sastav ušle 4. i 5. udarna divizija i svi partizanski odredi na terenu Bosanske krajine, i 1. *hrvatski korpus* u čiji su sastav ušle 6, 7. i 8. udarna divizija i svi partizanski odredi na terenu Like, Korduna i Banije. Umesto dotadašnjeg štaba I operativne zone i operativnog štaba za Bosansku krajinu, formirani su štabovi korpusa. Prva, 2. i 3. divizija ostale su pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba (Zbornik II/1 — Bilten Vrhovnog štaba br. 20, 21 i 22 za septembar, oktobar i novembar 1942. godine.)

⁶⁴ Zbornik II/1, Bilten VŠ br. 20.

četnika preduzela nastupanje iz rejona Mrkonjić-Grada u pravcu Trnova i Sipova. Njih su dočekali delovi 3. brigade i 3. odreda i prinudili ih da se uz gubitke povuku ka Mrkonjić-Gradu. Pri tome je 3. brigada kontrolisala prostoriju Jezero — Štrbine — Jasenovi Potoci — Podgorija, a 3. krajiški odred prostoriju Pribeljci — Gorica — Stupna.⁶⁵

Pored kontrolisanja i zatvaranja pravaca koji iz Mrkonjić-Grada i Jajca vode ka slobodnoj teritoriji, zatim čestih akcija protiv neprijateljskih delova koji su pokušavali da prošire četničku vlast i stalnog angažovanja jednog bataljona za gonjenje četničkih grupa koja su se pojavljivale na pojedinim mestima ove teritorije, delovi i organi 3. brigade bili su znatno angažovani i na reorganizaciji narodne vlasti posle neprijateljske ofanzive, kao i na rešavanju ekonomskih i drugih problema. Treba istaći da je stanovništvo ne malog broja sela na ovom području vrlo hrabro podnosilo sve strahote neprijateljske ofanzive i sve teške posledice neprijateljskog terora — ubijanja, paljenja, silovanja, pljačke i slično. Relativno manji broj se pokolebao, dok je većina ostala dosledna narodnooslobodilačkoj borbi, pa je čak i jedan deo koji je dotada bio naklonjen četništvu, prišao partizanskom pokretu.

U to vreme se 1. divizija pripremala za ofanzivna dejstva pravcem Ključ — Mrkonjić Grad — Jajce radi likvidiranja neprijateljskih uporišta Sitnice, Čađavice i Mrkonjić-Grada.⁶⁶ Sitnica je bila najjače uporište, dok su ostala bila znatno slabija. Neprijatelj je mogao intervenirati prvenstveno sa položaja kod Kadine Vode, a eventualno iz Jajca i Banje Luke.

U toku 17. novembra štab 1. divizije izdao je zapovest za napad, s tim da počne 19. novembra u 22 časa jednovremeno na sva uporišta. Pri tome je 1. proleterska brigada dobila najteži zadatak — likvidiranje neprijateljskog uporišta kod Sitnice; 3. krajiška brigada je imala da napada Čađavicu; dva bataljona 4. krajiške brigade da preseku komunikaciju kod s. Bunareva i zatvore pravac Kadina Voda — Sitnica, a 7. krajiška polubrigada da pročisti zonu Podrašnice.

⁶⁵ Zbornik IV/8, dok. 30.

⁶⁶ Zbornik II/6, dok. 156.

Treća proleterska brigada imala je da napadne Mrkonjić Grad i okolna četnička uporišta, kao i da sa 3. krajiškim odredom zatvori pravac Jajce — Mrkonjić Grad. Pri tome je posebno naglašeno blagovremeno rušenje i zaprečavanje komunikacije prema Jajcu, jer... »ne sme se dozvoliti da neprijateljski tenkovi iz Jajca orodru prema terenu na kome se izvode operacije.«

U to vreme četničke snage su bile raspoređene u Rogolju, Šibovima, Sinjakovu, kod Jezera, u Magaljdolu, Mrkonjić-Gradu i Gustovarama. Stab 3. brigade je predvideo da glavnim snagama napadne Mrkonjić Grad obuhvatnim dejstvom preko Sinjakova i Šibova, a pomoćnim snagama da izbije preko Strbine na Rogolje. Do zauzimanja Mrkonjić-Grada trebalo je da deo 3. brigade i 3. krajiški odred izbiju na komunikaciju Jajce — Mrkonjić Grad i da je zatvore u rejonu Jezero — Majdan, s tim što bi posle likvidiranja neprijatelja na položajima kod Mrkonjić-Grada taj zadatak preuzela glavnine brigade.

Napad je počeo u predviđeno vreme i vrlo brzo je savladan slab otpor četnika. Deo 3. brigade je ušao u Mrkonjić Grad, a ostatak je odmah preduzeo zaprečavanje pravca od Jajca, čisteći istovremeno okolinu Mrkonjić-Grada od četnika, posebno rejon severnije od grada. U rejonu Sitnice 1. brigada je potpuno razbila brojno dosta jakog neprijatelja koji se žestoko branio. Tom prilikom je i sama pretrpila prilično velike gubitke. Delovi 4. krajiške brigade su takođe potukli neprijateljske snage koje su od Kadine Vode krenule kamionima i tenkovima ka Sitnici. Treća krajiška brigada naišla je kod Čadavice na prazne položaje koje je neprijatelj bez borbe napustio i pobeđao prema Manjači, dok su delovi brigade na pravcu Čadavica — Sitnica vodili uspešnu borbu sa manjim snagama domobrana.

Tako su naše jedinice i treći put ušle u Mrkonjić Grad.

Na pravcu nastupanja 1. proleterske divizije trebalo je osloboditi i Jajce, čime bi se, pored ostalog, dobila manevarska sloboda za dalje operacije u centralnoj Bosni. Napad na ovaj neprijateljski garnizon bio je predviđen za 24. novembar i to sa severne i severozapadne strane sa dve brigade 1. divizije (sa 1. proleterskom i 3. krajiškom), a sa

jugozapadne i istočne delovima 3. divizije koja je imala da zatvori pravac Travnik — Jajce i D. Vakuf — Jajce.

Dok su 1. proleterska i 3. krajiška brigada, uz podršku haubičke baterije, učestvovala neposredno u napadu na Jajce, 3. proleterska brigada je, pored uloge opšte rezerve, imala da osigurava rejon Mrkonjić Grad i Jezera, da osposobi komunikaciju Jezero — Mrkonjić Grad i obezbedi pravac Sitnica — Mrkonjić Grad, postavljajući deo snaga na položaj Rogolje i raskrslu puteva Mrkonjić Grad — Banja Luka i Mrkonjić Grad — Glamoč. Brigada je svoj protivkolski top i jedan bacač uputila kao pojačanje na odsek 1. dalmatinske brigade koja je napadala Jajce između Plive i Vrbasa, preko utvrđenog položaja Ćusine.

Posle dva dana borbe Jajce je oslobođeno. Međutim, u toku 25. novembra, dok je garnizon u Jajcu još pružao otpor, neprijatelj je prebacio jače snage (grupu »Anaker«) iz Travnika u širi rejon D. Vakufa i u toku noći 25/26. novembra krenuo u napad ka Jajcu. Ova motorizovana kolona, sa pešadijom na 36 kamiona, uspela je, uz podršku 6 tenkova, da se u praskozorje 26. novembra probije čelom u samo predgrađe Jajca. Upravo u to vreme sa osmatračnice se spuštao u grad štab 1. divizije, kao i štab 3. proleterske brigade.

Sa položaja kod Ćusine iznad same komunikacije Jajce — Donji Vakuf, protivkolac 3. proleterske brigade, koji se tu već nalazio na položaju, otvorio je preciznu vatru na prednje tenkove neprijatelja i jedan onesposobio. U isto vreme, duž komunikacije Jajce — Doganovci — Vijenac vodili su borbu delovi 3. divizije koji su imali da spreče prodor neprijatelju duž komunikacije Donji Vakuf — Jajce. Tako je neprijateljska kolona »Anaker« bila prinuđena da se vrati ka Donjem Vakufu.

Čim je Jajce oslobođeno, kompletna 1. proleterska divizija se grupisala u širem rejonu ovog grada. Tako se 3. proleterska brigada, posle tri meseca provedena na području Mrkonjić-Grada, prebacila na prostoriju Jajca.

Osvrt na dejstva brigade na području Mrkonjić-Grada

Treća proleterska brigada je provela na prostoriji Mrkonjić-Grada od 24. avgusta do 22. novembra. Za to vre-

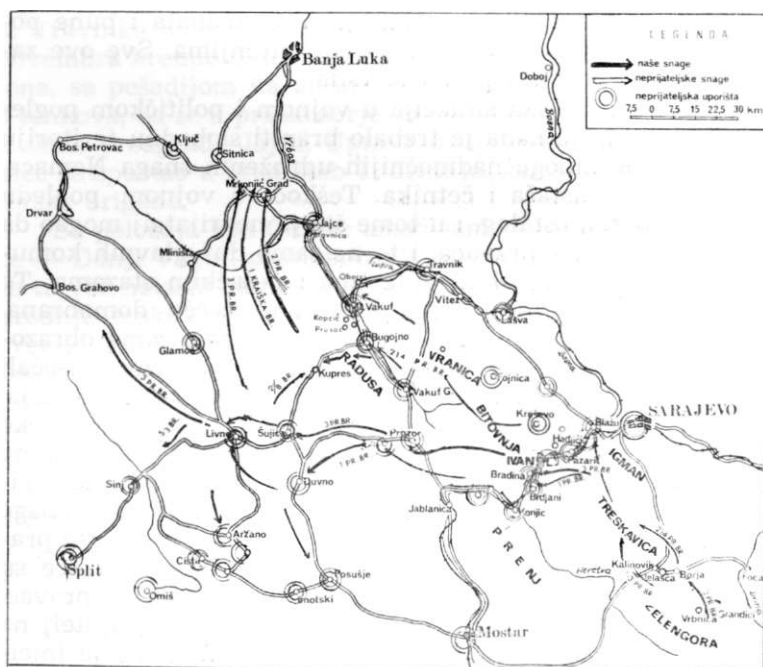
me učestvovala je u operacijama na pravcu Mrkonjić Grad — Banja Luka, dva puta u borbama za oslobođenje Mrkonjić-Grada, u suzbijanju neprijateljske ofanzive od Donjeg Vakufa i Jajca, u odbrani slobodnog dela prostorije na području Mrkonjić-Grada, zatim u borbama sa četničkim formacijama koje su pokušavale da prodru na slobodnu teritoriju i, na kraju, sadejstvovala je u drugom oslobađanju Jajca. Posebno su bile iscrpljujuće borbe koje je brigada vodila na pravcu Mrkonjić Grad — Banja Luka, kao i protiv jakih neprijateljskih snaga koje su učestvovala u ofanzivi od Donjeg Vakufa i Jajca. S druge strane, pojava slabijih i jačih četničkih grupa stalno je angažovala delove brigade u dubini slobodne teritorije.

Raznovrsnost zadataka nametala je aktivnost brigade u više pravaca. Osnovna je bila zaštita slobodne teritorije radi organizovanja narodne vlasti, mobilizacije novih boraca, razobličavanje neprijateljskih elemenata i pune podrške 3. krajiškom odredu u svim pitanjima. Sve ove zadatke brigada je uspešno izvršila.

Naročito teška situacija u vojnom i političkom pogledu nastupila je kada je trebalo braniti slobodnu teritoriju od najezde mnogo nadmoćnijih udruženih snaga Nemaca, domobrana, ustaša i četnika. Teškoća u vojnom pogledu bila je, pored ostalog, i u tome što je neprijatelj mogao da nastupa na više pravaca, i to ne samo duž glavnih komunikacija, već i seoskim putevima i pešačkim stazama. To mu je omogućavalo i mnogobrojno učešće domobrana, četnika i ustaša, koji su sa nemačkim jedinicama obrazovali mešovite kolone i podkolone. Tako udruženi, osećali su se sigurnijim na pravcima van glavnih komunikacija. Borbeni kvalitet tih mešovitih kolona činile su nemačke jedinice, a domobrani i četnici bili su uz Nemce znatno agresivniji. Na taj način se borbena sposobnost neprijateljskih kolona povećavala. Pošto su neprijateljske snage bile u mogućnosti da nastupaju jednovremeno sa više pravaca, duž i van glavnih komunikacija, naše jedinice su bile prinuđene da brane i zatvaraju gotovo svaki pravac. Zbog toga su se jako razvlačile, tako da je neprijatelj na svakom napadnom pravcu bio znatno jači. Time je inicijativa prelazila u ruke neprijatelja, a sa njom i manevarska sloboda u izvođenju operacija. Bataljoni su jedva sti-

zali da zatvore pravce koji su vodili u dubinu slobodne teritorije, razvlačeći se tako u toku nastupanja neprijatelja u neku vrstu kordonskog borbenog poretka. Sa takvim poretkom, brigada u odbrani nije mogla preduzimati aktivnija dejstva, nije mogla preduzimati protivnapade, čak ni lokalnog značaja. Takva situacija je bila i kad je zatvarala pravac Banja Luka — Mrkonjić Grad, a i za vreme neprijateljske ofanzive od Donjeg Vakufa i Jajca.

Prirodno je što u takvim uslovima brigada nije mogla zadati odlučujući udar brojno i tehnički mnogo jačem neprijatelju. Međutim, ona je u pojedinim situacijama manevarske odbrane mogla ispoljiti više aktivnosti na nekim pravcima, ili bar na jednom. Isto tako bilo je moguće, a i potrebno, pogotovo na planinskom zemljištu, da ostavlja u zasedama manje jedinice, ojačane automatskim oružjem,

Treća proleterska brigada u ofanzivi grupe proleterskih brigada za Bosnu 1942.

koje bi sa pogodnih položaja iznenada otvarale blisku vatru na neprijatelja. Takve akcije nanosile bi gubitke neprijatelju i primoravale ga na češće razvijanje za borbu, na sporije i opreznije nastupanje. Nije isključeno da bi se mogle pojaviti okolnosti pogodne za izvođenje bar lokalnih protivnapada glavninom brigade u bok neke od neprijateljskih kolona, pogotovo kada se uoči da je u toku nastupanja razvukao svoj borbeni poredak i kad se nađe na zemljištu koje je pogodno za protivnapad. No, za takve poduhvate trebalo je unapred planski pripremati, a u toku borbe grupisati snage ka onom odseku, sa koga se name-rava preći u protivnapad.

Zadatke brigada određivao je Vrhovni štab. Smatram da je trebalo čitavu 3. proletersku brigadu angažovati u napadu na neprijateljski garnizon u Jajcu, što bi još više obogatilo njena iskustva u borbi u naseljenim mestima. Posle Prozora i Livna, brigada nije učestvovala više u napadu na jače posednuti neprijateljski garnizon. U tom smislu su neki članovi štaba 3. brigade i davali predloge. Međutim, stalo se na gledište da se brigada ubaci u žešće okršaje posle prelaska Vrbasa. No, za to kasnije nije bilo uslova, jer bi se gubilo u vremenu kod smene jedinica koje su ranije ušle u centralnu Bosnu.

Na kraju, ne treba gubiti iz vida političke teškoće na terenu. Uporedo sa razvojem neprijateljeve ofanzive, razni elementi na slobodnoj teritoriji počinju razornu delatnost, a i koljebljivci su delom naginjali neprijatelju. Svaka nebudnost u tom pogledu mogla je imati vrlo loših posledica za jedinice brigade. Poseban problem bio je postupak neprijateljskih jedinica prema stanovništvu. Nastaje opšta pljačka, nasilje, ubijanje i paljenje. Citava sela su sravnjena sa zemljom. Ekonomska situacija postaje vrlo teška. Sve se to moralo odraziti na raspoloženje celokupnog stanovništva. Voditi borbu u takvim uslovima bilo je veoma teško.

No, i pored svih tih teškoća, 3. proleterska brigada je uspešno izvršavala i vojne i političke zadatke. Zalaganje i moral boraca i rukovodilaca bili su na visokom stepenu.

Politička delatnost brigade na području Mrkonjić-Grada bila je u svakom pogledu uspešna. Na to područje naše brigade su došle kad je narastalo četništvo, posle za-

datog snažnog udara narodnooslobodilačkom pokretu. Stanovnici su postavljali razna pitanja: kako partizani i komunisti gledaju na srpsku veru, odobravaju li seljacima da slave, da li dozvoljavaju venčanja i si? Posebno su se interesovali za Dražu Mihailovića, jer su im četnički komandanti sa tog područja dali potpuno lažnu sliku, kao o vođi srpskoga naroda u borbi protiv Nemaca i drugih okupatora. Međutim, zahvaljujući našim brigadama koje su se ovde zadržavale, posebno 3. proleterskoj, a zatim 2. i 4. proleterskoj, stanje u političkom pogledu kod velikog broja stanovnika se znatno popravilo. Tome je doprinela i okolnost što su se očigledno uverili da naše jedinice vode bespoštednu borbu kako protiv okupatora tako i protiv njegovih slugu — ustaša i četnika koji su se rame uz rame sa Nalcima borili protiv naših jedinica. Tako su dobili realniju sliku o četništvu. Stanje se vremenom popravilo naročito u selima Medna, Pecka, Jasenovi Potoci i Vrb-ljani, čemu je naročito doprinela 3. proleterska brigada. Politički program koji je štab 3. brigade vrlo dobro postavio, sproveden je u delo. Po selima su održavani zborovi i konferencije, na kojima je objašnjavana politička situacija, birani narodnooslobodilački odbori. Oformljene su i razne društveno-političke organizacije, održavane kulturno-umetničke priredbe. Omladina je počela da stupa u redove brigade, tako da je samo 1. bataljon popunjen sa preko 40 mladića i devojaka iz ovih krajeva. Posebnu pomoć brigada je pružila štabu 3. krajiškog odreda.

Treća proleterska brigada ostala je u sastavu 1. proleterske divizije sve do bitke na Sutješci. Odmah početkom novembra, štab 1. proleterske divizije preduzima mere da se organizaciona struktura svih brigada u diviziji ujednači. Svi bataljoni trebalo je da imaju radne vodove, kao posebne jedinice, neposredno potčinjene štabu bataljona. U te vodove ulazi ljudstvo raznih zanata i službi: kuvari, berberi, potkivači, krojači, opančari i slično. Kuhinja i pranje rublja su zajednički za čitav bataljon. Radi pružanja prve pomoći i evakuacije ranjenika, svaki vod trebalo je da ima jednog bolničara i dva nosioca ranjenika sa lakim improvizovanim nosilima. I svaka četa trebalo je da ima jednog četnog bolničara. U svakom bataljonu trebalo je formirati stalne grupe za dejstvo protiv

neprijateljskih aviona, a isto tako je postavljeno da se organizuju snajperski kursevi, na koji su bataljoni imali da odrede po dva borca iz svake jedinice koji bi potom obučavali određene borce u svojoj jedinici. Predviđeno je da se protivkolski topovi osposobe za transport na tovarnim konjima, kao i da imaju saonice za transportovanje po dubljem snegu.

Brigada je u toku dotadanjih borbi pretrpela velike gubitke, tako da se njeno brojno stanje znatno smanjilo (naročito četa i samostalnih vodova). Kada su 1, 2. i 4. proleterska brigada dobile popunu u ljudstvu, upućeno je i 3. brigadi oko 250 nenaoružanih drugovi i drugarica iz Dalmacije. Novi borci su prihvaćeni vrlo dobro, raspoređeni po jedinicama brigade i sa njima je posebno izvođena obuka. Najveći deo ovog pridošlog ljudstva iz Dalmacije i Bosne pokazao se vrlo dobro u svakom pogledu. Ne mali broj od njih postali su rukovodioci u nižim jedinicama — vodovima i četama.